

De rechten van de mens

De manier waarop wij nu naar de werkelijkheid kijken, is grotendeels gevormd in de tijd van de Verlichting. Dat was een tijd waarin er met een nieuwe, moedige blik naar de wereld werd gekeken en waarin grote maatschappelijke en politieke veranderingen werden bewerkstelligd. Het denken van de Verlichtingsfilosofen is nog altijd zeer actueel. Bovendien beschikten ze veelal over een messcherpe pen. Het blijft ook een literair genoegen om ze te lezen.

Jabik Veenbaas en Uitgeverij Wereldbibliotheek ontsluiten filosofische en literaire parels uit die periode in uitstekende vertalingen en prachtige uitgaven. Zo zal onder meer nog verschijnen: Jean le Rond d'Alembert, *Inleiding tot de Encyclopedie*. Reeds zijn verschenen: Julien Offray de Lamettrie, *Het geluk*, Mary Wollstonecraft, *Pleidooi voor de rechten van de vrouw* en Edmund Burke, *Bespiegelingen over de revolutie in Frankrijk*.

Thomas Paine

De rechten van de mens

Vertaling en inleiding
door Jabik Veenbaas

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectbeurs
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *The Rights of Man*
© Nederlandse vertaling Jabik Veenbaas /
Uitgeverij Wereldbibliotheek 2020
© Inleiding Jabik Veenbaas 2020
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Bureau Beck
NUR 730
ISBN 978 90 284 5030 1
www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

Het klassieke pleidooi voor de mensenrechten	7
<i>Inleiding door Jabik Veenbaas</i>	
Verantwoording	23
Voorwoord bij de Engelse uitgave	29
De rechten van de mens	33
Voorwoord	189
Inleiding	199
Hoofdstuk 1 – Samenleving en beschaving	205
Hoofdstuk 2 – De oorsprong van de huidige, oude regeringsvormen	213
Hoofdstuk 3 – De oude en de nieuwe regerings- systemen	217
Hoofdstuk 4 – Grondwetten	238
Hoofdstuk 5 – Manieren en middelen om de situatie in Europa te verbeteren, met een aantal uiteenlopende opmerkingen	272
Geraadpleegde literatuur	359
Noten	361

Het klassieke pleidooi voor de mensenrechten

DOOR JABIK VEENBAAS

Na de Tweede Wereldoorlog was er over de hele wereld sprake van een wederopstanding van de rechten van de mens en de burger. In 1948 werd de Universele Verklaring van de Mensenrechten aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties en in 1950 ondertekenden 47 Europese landen het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Dit had natuurlijk alles te maken met de recente verschrikkingen van het naziregime. Sommige artikelen uit de Universele Verklaring van de Mensenrechten vloeien daar dadelijk uit voort, zoals het huwelijksrecht en het recht op werk en beroep. De recente geschiedenis had de wereld er met haar gruwelijke uitwassen op gewezen hoe belangrijk het was om bepaalde basisrechten van de mens nadrukkelijk in bescherming te nemen.

Ook op nationaal niveau maakten de rechten van mens en burger een wederopleving door. Onze nieuwe Nederlandse grondwet van 1983 opent meteen met een antidiscriminatieartikel, dus met een artikel waarin die rechten in bescherming worden genomen. In andere Europese landen was na de Tweede Wereldoorlog eveneens sprake van een heroriëntatie op de fundamentele rechten van de mens en

de burger. In de Bondsrepubliek Duitsland werd al in 1949 een nieuwe grondwet opgesteld waarin zeer veel aandacht werd gegeven aan de rechten van de mens en de burger. Het Bundesverfassungsgericht, het federaal constitutioneel gerechtshof, dat in 1951 werd opgericht, fungeert sindsdien als alerte waakhond van die rechten.

In Frankrijk werd in 1946 de Vierde Republiek uitgeroepen en ook hier werd de rechten van de mens en de burger een centrale rol toebedeeld. De Fransen verkeerden in de bijzondere positie dat ze zich konden beroepen op hun eigen geschiedenis: in de preambule van de nieuwe grondwet werd plechtig ingestemd met de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger van 1789, waaraan dan nog een aantal rechten werden toegevoegd die pasten bij de tijd, zoals de gelijkstelling van man en vrouw. In de Franse grondwet van 1958, die van de Vijfde Republiek, greep men opnieuw terug op de Verklaring uit 1789.

Uiteraard gold de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789 niet alleen in Frankrijk als punt van oriëntatie. In elke internationale rechtenverklaring en elke nationale grondwet die na de Tweede Wereldoorlog werd opgesteld, was de herinnering aan die oude verklaring aanwezig.

Omdat die Verklaring van 1789 inmiddels zo'n enorme reputatie heeft opgebouwd, vergeten we weleens dat ze na de aanvankelijke publicatie al snel onder vuur werd genomen. Zo verscheen er al in november 1790, iets meer dan een jaar na het uitbreken van de Franse Revolutie, een uiterst kritisch boek over die revolutie in Engeland: *Bespiegelingen over de revolutie in Frankrijk* van Edmund Burke. Burke

beargumenteerde in dat boek dat de Franse Revolutie een rampzalige ontwikkeling betekende. Hij had grote kritiek op de manier waarop de revolutie zich had voltrokken, op het feit dat de revolutionairen zich niet alleen bedienden van barbaarse methoden, maar er ook op uit leken te zijn de bestaande structuren te vernietigen. Ook de wijze waarop men de nieuwe Nationale Vergadering had samengesteld beviel hem helemaal niet. De verregaande democratisering zou volgens hem leiden tot chaos, omdat het land nu bestuurd zou moeten worden door mensen die daar totaal geen ervaring mee hadden.

Voor de Verklaring van de mensenrechten had hij niets dan schampere woorden over. Die zag hij als een voorwendsel om de maatschappij te ontdoen van haar bindende structuren, van de kroon, de Kerk en de adel. Het plotseling opleggen van die abstracte mensenrechten zou volgens Burke uitlopen op chaos en bloedvergieten. Staatsvorming was volgens hem een organisch proces en recht en vrijheid dienden niet vanuit de theorie te worden opgelegd, maar geleidelijk en op natuurlijke wijze te groeien vanuit de traditie en de geschiedenis, zoals dat was gebeurd in Engeland.

Burkes boek vond gretig aftrek. Eind 1790 waren er in Engeland al meer dan 17.000 exemplaren verkocht. Maar het lokte ook felle tegenreacties uit. Er verschenen tal van strijdschriften waarin men Burke de wind van voren gaf en het opnam voor de Franse Revolutie en haar gedachtegoed. Enkele weken na Burkes *Bespiegelingen* verscheen er al een intelligente repliek van Mary Wollstonecraft. Wollstonecraft haalde furieus naar Burke uit in haar substantiële en nog steeds zeer leesbare geschrift, *Vindication of the Rights of*

Man geheten. Interessant is het feit dat zij het thema van de vrouwenemancipatie introduceert, een thema waaraan ze twee jaar later haar belangrijke pionierswerk *Pleidooi voor de rechten van de vrouw* zou wijden.

Maar de belangrijkste en meest invloedrijke reactie verscheen een jaar later, in 1791. Toen publiceerde Thomas Paine het eerste deel van zijn boek *Rights of Man, De rechten van de mens*. Het jaar daarop zou het tweede deel het licht zien.

To begin the world all over again

Thomas Paine (1737-1809) had toen hij *De rechten van de mens* publiceerde al een heel leven achter de rug. Hij was bepaald niet van rijke komaf. Als zoon van een Engelse korsettenmaker moest hij al op zijn twaalfde van school. Pas na zijn dertigste kwamen zijn talenten tot ontwikkeling. Nadat hij enkele jaren als douanebeambte werkzaam was geweest in het Engelse kustplaatsje Lewes, gaven zijn collega's hem in 1772 de opdracht een petitie aan het parlement te schrijven waarin ze hun klachten over hun veel te lage lonen wilden uiten. Hij maakte grote indruk op hen met zijn helder geformuleerde geschrift, dat hem overigens wel zijn betrekking kostte.

Zijn vriendschap met de toenmalige vertegenwoordiger van de Amerikaanse belangen in Engeland, Benjamin Franklin, bood hem nieuwe kansen. Met een aanbevelingsbrief van Franklin op zak trok hij in 1774 naar Philadelphia, de hoofdstad van de Amerikaanse kolonie Pennsylvania.

Daar kreeg hij de gelegenheid om zijn talenten volop te

ontplooiën. Hij werd al snel benoemd tot hoofdredacteur van een nieuw maandblad, *Pennsylvania Magazine*. Vooral dankzij zijn inbreng groeide het blad binnen de kortste keren uit tot het meest gelezen tijdschrift in Amerika.

Paine werd een toonaangevend opiniemaker, een activist, een man die zich hartstochtelijk bemoeide met de grote emancipatorische thema's van zijn tijd. Zo publiceerde hij in *Pennsylvania Magazine* artikelen waarin hij zijn afschuw uitte over de slavernij, en durfde hij ook al heel vroeg een artikel te laten plaatsen waarin gepleit werd voor vrouwenrechten: 'An Occasional Letter on the Female Sex', een stuk dat dateert uit 1775.

In juni 1775 schreef Paine zijn eerste kritische stuk over de manier waarop Engeland omging met de Amerikaanse koloniën. En in oktober van datzelfde jaar publiceerde hij een artikel waarin hij zich uitsprak voor onafhankelijkheid van het moederland. Hij wijdde er een heel boek aan, dat in januari 1776 in pamfletvorm het licht zag. *Common Sense*, luidde de titel: *Gezond verstand*.

Paine wist de Amerikanen er met dit boek toe te bewegen zich massaal te scharen achter de strijd voor onafhankelijkheid. Maar het ging hem om meer dan alleen onafhankelijkheid. Hij keerde zich ook met grote stelligheid tegen het Engelse politieke bestel, bijvoorbeeld tegen het erfelijk koningschap en tegen de aristocratische grondslag van het Engelse Hogerhuis. De nieuwe Amerikaanse staat die Paine voorstond moest rechtvaardiger zijn dan die van het moederland.

Paine stelde dat er voor Amerika een grote taak was weggelegd. Het land moest een voorbeeld vormen voor de we-

reld. ‘De zaak van Amerika is tot op grote hoogte de zaak van de hele mensheid [...] Meer dan ooit worden we in staat gesteld en aangemoedigd om de edelste, zuiverste grondwet te vormen die er op de aardbodem te vinden is. Het ligt in onze macht om de wereld opnieuw te beginnen.’ *We have it in our power to begin the world all over again.* Uit die woorden spreekt een machtig vertrouwen.

Amerika liet zich door Paines hartstochtelijke retoriek inspireren. Hij gaf het Amerikaanse onafhankelijkheidsverlangen met zijn pamflet een beslissende impuls en op 4 juli 1776 nam het Amerikaanse Congres de Onafhankelijkheidsverklaring aan. *Common Sense* werd een ongeken- de bestseller: eind 1776 waren er tussen de 150.000 en 250.000 exemplaren van het boek verkocht. En dat in een land van nog geen drie miljoen inwoners, die lang niet allemaal konden lezen.

Tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog sprak Paine de Amerikaanse soldaten moed in. Generaal Washington moest aanvankelijk keer op keer het onderspit delven tegen de Engelsen. In december 1776 had hij zich ten westen van de Delaware moeten terugtrekken met een leger van maar vijfduizend man. Paine publiceerde een stuk in zijn *Pennsylvania Magazine* waarin hij Washington en zijn mannen een hart onder de riem stak. Op 23 december droeg Washington zijn officieren op om het stuk voor te lezen aan de Amerikaanse troepen. Twee dagen later boekten ze hun eerste grote overwinning, in Trenton. Toen ze Trenton binnenvielen, schreeuwden ze: ‘*These are the times that try men’s souls*’ – dat was de openingsregel uit Paines artikel.

Paine zou alles bij elkaar dertien stukken schrijven om

Washington te steunen, voor elke toenmalige kolonie één. Alle dertien samen worden ze *The American Crisis* genoemd. Met het pamflet *Common Sense* vormen ze het boek Genesis van de Amerikaanse natie. De Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring is in de geest van deze geschriften opgesteld. Zolang Amerika bestaat, zal het land ze blijven koesteren. In een ervan wordt overigens vermoedelijk voor het eerst de naam genoemd die het land tot op de huidige dag draagt: de United States of America.

Nog altijd grijpt Amerika graag trots terug op Paines oerteksten. Zo citeerde Franklin D. Roosevelt een passage uit een van die artikelen in de toespraak die hij hield nadat Pearl Harbour in december 1941 was gebombardeerd door de Japanners. En Barack Obama gebruikte een passage uit een van Paines krantenartikelen voor zijn inaugurele rede. Hij noemde hem bij die gelegenheid 'de vader van onze natie'.

De rechten van de mens

Op 3 september 1783 werd het vredesverdrag tussen Engeland en Amerika getekend, in Parijs. Het nieuwe land was nu officieel geboren. Paine, de grote aanjager van de Amerikaanse onafhankelijkheid, meende dat zijn taak erop zat en begon zijn oude liefde voor de natuurwetenschappen weer op te vatten. Als echte man van de Verlichting werd hij geïnspireerd door het elan van de nieuwe natuurwetenschappen. Hij ontwierp onder meer een ijzeren brug zonder pijlers, die geschikt was voor de 's winters door ijsvorming geteisterde Noord-Amerikaanse rivieren.

Maar het revolutionaire vuur van Amerika was inmiddels overgeslagen naar Europa. Dat was ook geen wonder. Frankrijk had Amerika gesteund tijdens de onafhankelijkheidsoorlog. En de Franse soldaten hadden in de Nieuwe Wereld de geur van de vrijheid opgesnoven. De Parijse salons, de hoofdkwartieren van de Franse Verlichting, verkeerden in de roes van de Amerikaanse Revolutie.

In de zomer van 1789 werd eens te meer duidelijk hoeveel de Franse Revolutie aan de Amerikaanse vrijheidsoorlog te danken heeft. La Fayette, een Franse officier die zich had onderscheiden in de strijd voor de Amerikaanse onafhankelijkheid, was een van de grote drijvende krachten achter het opstellen van de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*. Thomas Jefferson, de man die de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring had opgesteld, was in Frankrijk en hielp nu mee met het formuleren van het document, dat in juli 1789 werd gepresenteerd aan de Nationale Vergadering. De tekst had bovendien grote invloed ondergaan van eerdere Amerikaanse verklaringen, niet alleen van de Bill of Rights van de staat Virginia en van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring, beide daterend uit het jaar 1776, maar ook van de Amerikaanse grondwet, die in 1787 was voltooid en in 1788 van kracht werd.

Toch vormt de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789 het meest opvallende markeringspunt in de geschiedenis van de mensenrechten. Dat komt doordat die Verklaring werd opgesteld in het kielzog van de Franse Revolutie en het pleidooi voor de mensenrechten zich daarmee verplaatste naar het hart van de ontwikkelde westerse wereld. Het oude Europa werd door de Franse Revolutie op

een ruwe manier wakker geschud uit zijn eeuwenoude staatkundige sluimer en moest zich zien te verhouden tot een werkelijkheid die in woest tempo aanstormde.

Toen in de zomer van 1789 de revolutie uitbrak, bevond Paine zich nog in Engeland. Door zijn vriend Jefferson werd hij echter steeds op de hoogte gehouden over de situatie in Parijs. Paine was dolenthousiast en in november keerde hij op uitnodiging van een andere vriend, La Fayette, terug naar Parijs, waar hij onmiddellijk werd betrokken bij de theorievorming rond de nieuwe grondwet. Van La Fayette kreeg Paine een bijzonder geschenk: de sleutel van de Bastille. Paine hield hem niet zelf, maar stuurde hem door naar George Washington, de nieuwe Amerikaanse president, die hij adoreerde. In de begeleidende brief schreef hij: 'Dat de beginselen van Amerika de Bastille openen kan niet worden betwijfeld; en daarom komt de sleutel terecht op de juiste plek.' De adoratie was overigens wederzijds, want Washington wist hoeveel Amerika aan Paine te danken had. Een in *De rechten van de mens* opgenomen brief van Washington aan Paine kan daarvan getuigen.

Paine had de brieven die Jefferson hem uit Parijs stuurde stuk voor stuk laten lezen aan Edmund Burke, met wie hij tijdens zijn verblijf in Engeland bevriend was geraakt. Hij had verwacht dat Burke zijn enthousiasme voor de ontwikkelingen in Frankrijk zou delen. Burke had het als lid van het Engelse Lagerhuis namelijk dikwijls opgenomen voor de Amerikaanse kolonisten. Bovendien had hij zich krachtig uitgesproken tegen de slavenhandel en de uitwassen van het Britse bewind in India. Paine was dan ook geschokt toen Burke in 1790 zijn *Bespiegelingen over de Franse Revolutie*

publiceerde, waarin hij volledig afstand nam van de gang van zaken in Frankrijk.

Nadat de Amerikaanse staat was gevestigd, had Paine zoals gezegd geredeneerd dat zijn taak erop zat en dat hij de ganzenveer kon opbergen. Maar de Franse Revolutie had hem er toch weer toe aangezet om die op te nemen. Eind 1789 werkte hij alweer aan een beschouwing over het nieuwe Franse bewind. De aanval van Burke, en het enorme succes van diens boek, gaven zijn werk aan die beschouwing richting en urgentie en zo verscheen in 1791 het eerste deel van zijn boek *De rechten van de mens*. Een jaar later zou er nog een tweede deel uitkomen.

De twee delen samen vormden een buitengewoon krachtig pleidooi voor de nieuwe Franse staat, en meer dan dat alleen: Paine pleitte voor een volstrekt andere manier van denken over de staatsinrichting als zodanig. Waar Burke bij voortdurend had benadrukt dat een staat zich geleidelijk moest vormen vanuit bestaande, historische structuren, stelde Paine dat rationele principes bij het vormen van een goede staat van meet af aan leidend moesten zijn. Van Burkes argumentatie vanuit de geschiedenis liet hij weinig heel. Burke had zeer provocatief de loftrumpet gestoken van het vooroordeel – het vooroordeel waar de Verlichtingsdenkers zich met zo veel afschuw van hadden afgewend. Hij had dat vooroordeel op een zeer vernuftige manier nieuwe betekenis gegeven: als de rijkdom aan levenservaring die we van onze voorouders hadden meegekregen. Zonder vooroordelen, verklaarde hij, zijn we weinig meer dan eendagsvliegen: ‘Het vooroordeel maakt van de deugd van een mens zijn gewoonte; en geen reeks handelingen zonder verband. Door het

juiste vooroordeel wordt zijn plicht deel van zijn natuur.’

Paine liet de zwakke plek in Burkes redenering zien. Hij wees erop dat die hooggeprezen vooroordelen van Burke ooit zelf als nieuwe ideeën in de geschiedenis werden geïntroduceerd. Bovendien maakte hij duidelijk dat die ideeën niet alleen van de deugd, maar ook van de ondeugd een gewoonte kunnen maken. Volgens hem gold dat in het bijzonder voor de ideeën waarop de inrichting van de Engelse staat is gebaseerd, die door Burke zo waren geroemd. Paine beargumenteerde dat die Engelse staatsinrichting uiteindelijk voortgekomen was uit de invasie van Willem van Normandië, dus uit een toestand van overweldiging en bezetting, en daarom steeds dictatoriale trekken was blijven behouden. De door Burke geschetste ontwikkelingen ten goede, zoals de Magna Charta uit 1215 en de Engelse Bill of Rights uit 1689, hadden de dictatoriale macht van de Engelse vorst weliswaar enigszins ingeperkt, maar er niet voor eens en voor altijd een eind aan gemaakt, zodat die vorst zijn aan parlement en volk prijsgegeven ruimte voortdurend kon blijven opeisen.

Ook Engeland had volgens Paine daarom dringend behoefte aan een echte nieuwe grondwet, een grondwet die gebaseerd was op rationele basisprincipes die de rechten van alle mensen vastlegden. Basisprincipes zoals die te vinden waren in de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789.

Die verklaring kon door haar universele strekking als grondslag fungeren voor de grondwet van elke staat ter wereld. In de eerste volzin van het eerste artikel werd het voorname uitgangspunt geformuleerd: ‘Mensen zijn met be-

trekking tot hun rechten vrij en gelijk geboren en zullen dat ook altijd blijven.' Let wel: er werd hier niet gezegd: '*Fransen* zijn met betrekking tot hun rechten vrij... enzovoort'. Het universele karakter van de tekst werd dadelijk in het volle licht gezet. Het ging om alle mensen, waar ook ter wereld.

Burke meende, zoals gezegd, dat het opleggen van de regels die in de Verklaring waren opgesteld zou leiden tot anarchie en chaos, omdat ze de Europese landen zouden beroven van hun organische en vanuit de traditie gegroeide structuren. Paine bracht tegen deze redenering een belangrijk argument in vanuit de historische praktijk waarvan hij zelf deel had uitgemaakt. De succesvol verlopen Amerikaanse Revolutie werd voor hem het voorbeeld voor de omwentelingen in de hele wereld. 'Van een klein vonkje, in Amerika ontstoken, is een vlam opgerezen die niet meer te blussen is,' schreef hij. En op een andere plaats lezen we: 'Wat Athene was in het klein, zal Amerika in het groot zijn. Athene was het mirakel van de oude wereld; Amerika wordt het ideaal en voorbeeld van de huidige wereld.' Hij zag Amerika als oefenterrein voor de nieuwe staatkundige principes. Dat land had immers laten zien hoe zich vanuit een samenleving in oervorm een volwaardige democratie kon ontwikkelen die was gebaseerd op volstrekt rationele principes.

Amerika had volgens hem ook aangetoond dat een samenleving uitstekend kan functioneren met een minimum aan overheidsgezag: 'Als we nagaan welke principes mensen aanzetten tot het vormen van een samenleving en welke motieven hun omgang met elkaar naderhand reguleren, ontdekken we tegen de tijd dat we bij een zogenaamde overheid uitkomen dat vrijwel alles tot stand wordt gebracht als

gevolg van de natuurlijke inwerking van de delen van de samenleving op elkaar.' Dergelijke passages maken ons duidelijk hoezeer de fameuze Amerikaanse reserve jegens overheidsbemoeyenis wortelt in de tijd waarin het land zijn onafhankelijkheid verwierf. Interessant is daarbij de politieke verschuiving die het onderwerp in de loop der tijden heeft doorgemaakt. Bij Paine was het nog een uitgesproken progressief thema, omdat hij zich keerde tegen de oude auto-cratische, zelfverrijkende regimes; tegenwoordig wordt het pleidooi voor terugdringing van de overheid uit de samenleving vaak juist gekoppeld aan een conservatieve, rechts-liberale politiek.

Ik wees er al op dat de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789 onder meer de invloed onderging van de Amerikaanse grondwet uit 1787. Paine stelde die grondwet nadrukkelijk ten voorbeeld aan de Europese regimes: 'De Amerikaanse grondwetsartikelen waren voor de vrijheid wat de grammatica is voor de taal: ze omschrijven de onderdelen van die taal en gebruiken ze feitelijk om een syntaxis te vormen.'

Voor iedereen die zich vandaag de dag bezighoudt met staatkundige hervorming is *De rechten van de mens* fascinerende materie. Je ziet Paine zoeken naar de ideale staat en hoort hem voortdurend nadenken over de manier waarop die moet worden ingericht. Landen als Engeland zouden hun staat volgens Paine naar voorbeeld van de Amerikaanse republiek moeten inrichten. Het volk zou zijn staatshoofd en zijn parlement moeten kunnen kiezen. Daarbij was hij van mening dat het stemrecht diende te worden uitgebreid tot alle volwassen mannen. Ook toonde hij zich voorstander

van het representatieve systeem zoals dat in Amerika werd gehanteerd. De directe democratie zoals die in Athene had bestaan, was naar zijn mening namelijk niet geschikt voor grotere landen. Boeiend is zijn argumentatie over het instellen van een of twee parlementaire Huizen. Hij lijkt uiteindelijk te kiezen voor één Huis, maar wel bestaande uit twee of drie delen die zich onafhankelijk van elkaar over problemen buigen alvorens tot gezamenlijke stemming te komen. Zo moesten overhaaste besluitvorming en wetgeving worden voorkomen.

Hij onthield zich overigens ook niet van kritiek op het achttiende-eeuwse Nederlandse staatsbestel. Nederland afficheerde zichzelf volgens hem ten onrechte als republiek, omdat het land in veel opzichten een aristocratisch karakter had en met zijn erfelijk stadhouderschap steunde op de oude, ondemocratische monarchale traditie.

In het tweede deel van zijn boek scherpte Paine zijn argumentatie nog eens aan en schetste hij een ideale staat die zich bekommert om het welzijn van alle burgers. Hij pleitte voor een progressief belastingstelsel en voor staatsbijstand aan behoeftigen, ouden van dagen en weduwen. Bovendien sprak hij zich uit voor het instellen van kinderbijslag, een algemene leerplicht en vormen van betaalde sociale werkverschaffing. Paine werd een van de vroege vormgevers van de verzorgingsstaat. Hele generaties sociale activisten zouden zich door zijn ideeën over het verdelen van de welvaart laten inspireren.

Maar hij toonde zijn vooruitziende blik ook op een ander punt. Doordrongen van het besef dat de wereldbevolking immens veel te lijden had van de voortdurende oorlogen,